

TIDIG UTVECKLING AV EN KVALIFICERAD VATTENVÅRD I SVERIGE, VID SÖTVATTENSLABORATORIET PÅ LOVÖN

EARLY DEVELOPMENT OF A SYSTEMATIC WATER ENVIRONMENT CONTROL IN SWEDEN

Stig Morling, Blindgatan 39A 79172 FALUN, stig.morling@kronskog.com

Abstract

When did the concerned water environment protection started in Sweden? The question is of course not easily responded. In this essay an important cornerstone is chosen: The year 1930. The chosen time contains two important events in the Swedish water protection history: The City of Stockholm decides the location and construction of the main wastewater treatment plant, known as the Henriksdal plant. The second important decision this year was to establish a water research laboratory, focusing on the survival of the fish populations in the Swedish waters. The laboratory was located on the Lovön island, west of Stockholm. The following narrative concentrates on the history of this laboratory. The point is to highlight the importance this facility has played in the development of the Swedish water protection history. The localization of the laboratory showed to be important. Only after a few years after the inauguration in 1934 the activities incorporated the Central Water Inspection, later to be developed to the Swedish EPA. The first years at the facilities may be characterized by a pioneering spirit, coupled with internationally recognized research work.

Sammanfattning

En medveten och systematisk vattenvård i Sverige, när började den? Frågan kan synas orimlig, eftersom behoven av god hälsa och därmed säkert vatten alltid varit en livsförutsättning. I denna artikel har jag valt en specifik utgångstid: Året 1930. Stockholm hade då utrett hur den framtida avloppsreningen skulle utformas. Då beslöts att bygga ett reningsverk i Henriksdalsberget. Ett andra viktigt beslut hade fattats året dessförinnan: Att bygga ett vattenvårdslaboratorium, med inriktning på fiskbiologin i svenska vatten. Laboratoriet kom att byggas på Lovön, strax norr om Drottningholm. Anläggningen visade sig bli en viktig och mycket uthållig satsning inom svensk vattenvård. Redan efter några få år etablerades på samma plats ”Tillsynsmyndigheten rörande vattenföreningar.” Denna myndighet är således grunden för vårt Naturvårdsverk. I det följande beskrivs en utveckling från de första årens pionjärande, uppbyggnaden av ett internationellt erkänd institution inom fiskbiologi till dagens verksamhet på platsen, med en bräddad verksamhet med inriktningen mot ”hållbart nyttjande av akvatiska resurser”.

Key words: Water laboratory, fish life protection, water protection development, EPA

Bakgrund

När börjar en aktiv vattenvårdshistoria Sverige? Frågan är inte helt enkel att besvara. I denna artikel har jag valt att börja kring 1930. Året kan ses som en viktig milstolpe av ett vaknande miljömedvetande i Sverige. Behovet av en förbättrad kunskap om fiskar och fiske, samt dess hotade livsbetingelser var dock av äldre datum. Från mitten av 1860-talet hade man på allvar observerat fiskdöd i vatten kring de större städerna och vattenförorenande industrier, framförallt från cellulosaanläggningarna i landet. Arbeten hade påbörjats för att fördjupa kunskaperna. Ett annat exempel på förståelsen för behov av en vattenmiljövård är Svenska Naturskyddsföreningen, som funnits sedan 1909. Under flera år var diktaren Sten Selander ordförande i föreningen.

Stockholms stad hade insett, redan under de första årtiondena av 1900-talet, att det krävdes bättre sanitet för stadens medborgare. Utsläppen av obehandlat avloppsvatten direkt i Mälaren och det inre av Stockholms skärgård började bli olidliga. Å andra sidan fanns ”torrdassen” kvar i centrala delar av Stockholm ända fram på 1960-talet. Gemensamma torrdass på bakgårdarna fanns både på Söders höjder och i Gamla stan. Hopsamlingen av latrin i staden sköttes av bland andra Greta Garbos pappa. På tidigt 1900-tal kördes också latrin ut till bland annat Lovön. Det lär ännu finnas spår av latringropar på diverse ställen på ute på ön. Till och med Lars Magnus Ericsson – grundaren av ett känt svenskt världsföretag – var en tid engagerad i att utveckla och bygga tekniska modeller för att transportera latrin och hushållsavfall från Stockholm ut till Mäläröarna. Efter kompostering i Lövsta, väster om Hässelby, återanvändes det som ”naturgödsel”, ett exempel på dåtidens kretsloppstänkande. Stockholms stad hade också låtit utreda var en central reningsanläggning skulle förläggas. Man stannade då för lokaliseringen i Henriksdalsberget.

Framväxten av Sötvattenslaboratoriet

Det finns nu en annan – minst lika intressant – aspekt på den framväxande vattenvården i Sverige och med nedslag särskilt på Lovön utanför Stockholm. Öns läge i östra delen av Mälaren har betydelse ur

flera vattensynpunkter. Närheten till Stockholm var och är viktig för rekrytering av personal till laboratoriet. När Kungl. Lantbruksstyrelsen år 1929 beslutade om att anlägga en särskild försöksanstalt var perspektivet forskning för god vattenmiljö i sjöar och vattendrag. Försöksanstalten kom att byggas strax norr om Drottningholm på Lovön.

Knut- och Alice Wallenbergs Stiftelse ställde 315 000 kronor till förfogande för själva anläggningen, som sedan utformades arkitektoniskt av Torben Grut. Han var då en mycket känd slottsarkitekt vid Drottningholm och är idag mest berömd för det klassiska Stockholms Stadion, tävlingsarenan för OS i Stockholm 1912 och Solliden på Öland. Statens Undersöknings- och Försöksanstalt för sötvattensfisket invigdes år 1932 under närvaro av kung Gustaf V. Två år senare etablerade staten vad som då kallades ”Tillsynsmyndigheten rörande vattenföroreningar” och förlade denna till Försöksanstalten. Denna etablering kan i många avseenden ses som starten av det vi idag kallar Naturvårdsverket. Den nya viktiga avdelningen fick inte plats i Torben Gruts skapelse, utan förvisades till en annexbyggnad, gemenligen kallad ”Baracken”. Idag en kuriositet, som kan begrundas hos myndigheten på Valhallavägen! Verksamheten med tillsyn av vatten blev en viktig del i laboratoriets dagliga värv, även om kopplingen till fiskevården stod i centrum. År 1950 fick försöksanstalten namnet Sötvattenslaboratoriet. I min barndom, slutet av 1940-talet och under 1950-talet, gällde alltid begreppet ”Fiskis” som smeknamn på anläggningen. Personalen på laboratoriet använde istället ”FIA” som sitt smeknamn.

Som de flesta nystartade verksamheter med ett gott syfte kom Sötvattenslaboratoriet och även den tidiga Vatteninspektionen att drivas med en engagerad ”pionjäranda”. Denna anda hängde i sig ganska länge, uppenbarligen. Min moster Greta som med tiden blev en ”supermorsa” på Fiskis, blev bjuden på lunch någon gång i kring 1970 av Leif Bruneau, en av de legendariska ”vattenvårdarna” i Sverige. Greta citerade denne: ”Vi få ute på Lovön som arbetade för ett bättre vattensverige gjorde mycket mer nytta än dagens stora verk!” En reflektion rimligen färgad av både nostalgi och sanning.

Figur 1. Till höger; Tidigt tjänstefartyg använt vid vattenprovtagningar och inspektioner. Till vänster; Dr Sten Vallin, en föregångsman inom svensk vattenvård och tidig chef vid Sötvattenslaboratoriet

Leif Bruneau var nu en av flera duktiga och produktiva vattenvårdare på Sötvattenslaboratoriet. Flera av dessa förtjänar verkligen en plats i vår moderna vattenvårdshistoria, särskilt Sten Vallin (Figur 1), som bodde på Malmen i Drottningholm. Äldre vattenvårdare jag talat med har framhållit Sten Vallin som både föregångsman, och en av ögonöppnarna för en nödvändig vattenvård i Sverige på grund av ökade föroreningar och övergödning. Detta är fortfarande ett relevant perspektiv! Flera portalfigurer bör nämnas i sammanhanget: Gunnar Svärdson, Nils Arvid Nilsson och Magnus Fürst med flera arbetade med fiskebiologiska projekt, oftast med anknytning till förändringar i miljön. Förutom en god vetenskaplighet stod flera av forskarna på "Fiskis" också för en folk-bildarambition. År 1976 gav Statens Naturvårdsverk ut en bok, "Sjöar under påverkan", där både Nils Arvid Nilsson och Gunnar Svärdson skriver om vattenvården från ett fiskebiologiskt perspektiv. Dessa uppsatser vittnar om djup sakkunskap, men också om en glädje över att få förmedla sitt vetande.

Fortsatt utveckling av Sötvattenslaboratoriet

På Fiskeriverkets uppdrag fick Gunnar Svärdson och Magnus Fürst ansvaret för inplanteringen av signalkräfter i svenska vatten, sedan flodkräftan nästan utrotats av kräftpest. Även detta inplanteringsprojekt har senare blivit ifrågasatt. Ett annat projekt var att försöka restaurera det svårt skadade fisket i nästan alla de stora sjöarna i Norrland, som påverkats av regleringen av vattenståndet för elkraftsändamål. Att norrlandsälvarna byggdes ut med många nya kraftverk innebar stora skador på reproduktionen av lax och laxöring. Problematiken studerades vid laboratoriet och man gjorde försök med utveckling för odling av laxungar. Målet var att de skulle sättas ut i Östersjön som kompensation för förlusterna av laxungar från älvarna. Denna verksamhet ombildades till ett särskilt Laxforskningsinstitut och förlades till Älvkarleby. Studierna av effekterna av det radioaktiva nedfallet i våra vatten flyttades till Forsmark. Dessa exempel på avknoppningar av verksamheten visar något av den kreativa anda som var typisk för forskningen på Sötvattenslaboratoriet.

Det stora antalet vetenskapliga publikationer gjorde att laboratoriet blev välkänt, särskilt runt den nordliga delen av världen. Besökande utländska kolleger häpnade över hur mycket betydelsefulla forskningsresultat som kunde produceras av en så blygsam institution.

Troligen kom Sötvattenslaboratoriet med Statens Vatteninspektion att utvecklas till ett kunskapscenter – ja, vad vi dag skulle kalla en ”tanke- medja”. Det var nog inte bara pionjärandan under de första decennierna som resulterade i de goda resultaten. En vandring idag, ner till ”Fiskis” från busshållplatsen på Rörbyvägen ger strax en känsla av frid och lugn, givetvis förstärkt av den omgivande naturen. Den fridsamma omgivningen kring ”Fiskis” var kanske ett nödvändigt och stimulerande element för ett gott vattenvårdande arbete! Ja, närmast en ”klosterfrid” präglar området runt Sötvattenslaboratoriet. Detta skrivet som en stilla kritik av vår nutid med krav på snabbhet och ”effektivitet”, i vars efterföljd vår nya folksjukdom syns breda ut sig: ”Arbetsstressen”, som alltför sällan tycks ge tid för eftertanke och reflektion.

Hur ser det ut idag, mer än 80 år sedan Sötvattenslaboratoriet invigdes? Jo, numer är det en del av SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, som tog över ansvaret år 2011 från Fiskeriverket. Hur många arbetar ute på Lovön vid SLU idag? Enligt Sara Bergek, avdelningschef på Sötvattenslaboratoriet, är cirka 55 personer fast anställda. Om den aktuella verksamhetens kan man läsa på SLU:s hemsida (se faktarutan). Alldeles uppenbart har man följt de ”ursprungliga” spåren, med en koncentration på fiskeekologi.

Verksamheten har idag ett bredare uppdrag, som definieras som ”ett hållbart nyttjande av akvatiska resurser.”

Tack

Jag vill rikta ett stort tack till Eva Sers och Olof Philipson som tog sig tid att på plats berätta om ”Fiskis” för mig! Med visst mått av en ”avund” i själen kunde jag lämna er som haft och har en sådan arbetsplats! Därtill har Sara Bergek vid SLU, Drottningholm haft den stora vänligheten att granska och korrigera sakinnehållet i texten, stort tack Sara!

Faktaruta

Sötvattenslaboratoriet vid Drottningholm är en av tre avdelningar vid institutionen för akvatiska resurser på SLU (SLU Aqua) och bedriver miljöövervakning, rådgivning och forskning om Sveriges sjöar och vattendrag. Vi tar fram underlag till myndigheter för en hållbar förvaltning av akvatiska miljöer och fiskbestånd.

Vi har en omfattande datainsamling med olika typer av provfisken och hydroakustiska undersökningar. I vår forskning testas och utvecklas vi framtidens miljöövervakning, undersöker de genetiska konsekvenserna av olika förvaltningsåtgärder, skapar mer kunskap om miljös och klimatets effekter på fiskpopulationer samt undersöker de genetiska mekanismerna bakom organismers anpassning till sin livsmiljö. 80 år firades 2012 med Öppet hus.